

Mültecilerin Ruh Sağlığı

Burcu SÜVARİ¹

Özet

Dünyada özellikle de Ortadoğu'da şiddetlenen savaş, çatışma ve katliamlar nedeniyle geçiş özelliğine sahip Türkiye'nin de içinde olduğu birçok ülkeye milyonlarca mülteci akını olmuştur. Literatür sığınmacı ve mülteci gruplarda yüksek oranda ruhsal sorunların olduğuna dair bulguları ortaya koymuştur. Göç öncesinde yaşanan travmalarla fiziksel ve psikolojik sağlıkları zarar gören mülteciler maalesef göç sonrasında da kamplarda ya da kamp dışında her türlü istismara, şiddete ve hak ihlallerine uğrayabilmektedir. Dil, ekonomik ve kültürel sorun yaşayan mülteciler güvensiz ve uyum çalışmalarının olmadığı, dışlayıcı bir ortamda hedef haline gelebilmektedir.

Bu çalışmada güvenliklerinin sağlanmadığı, ayrımcı dilin yaygınlaştığı ortamlarda ruh sağlığı yönünden risk altında olan mültecilerin neler yaşadıkları incelenecek, travmalarını azaltma ve sağlıklı koşullarda yaşayabilmelerinin olanakları bu konudaki literatür verileri ile tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anksiyete, Mülteci, Ruh Sağlığı, Suriyeli, Travma, Yas

¹ Psikoterapist, e-posta: suvariburcu@gmail.com

Giriş

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve Uluslararası Göç Örgütü (IOM) verilerine göre Akdeniz’i teknelerle geçmek isterken 2015 yılında 3 bin 777, 2016 yılında 5 bin kişi hayatını kaybetti. Geçtiğimiz yıl her gün ortalama 14 göçmen Akdeniz’de yaşamını yitirmiştir. Dünya genelinde baskı, zulüm, şiddet olayları nedeniyle zorla yerinden edilmiş kişi sayısı 2014 yılında 59,5 milyonken 2015 yılında 65,3 milyona çıktı. Bunların 21,3 milyonu mülteci, 40,8 milyonu ise ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişiler. 2015 yılı boyunca her dakika başında 24 kişi şiddet, baskı veya zulüm nedeniyle yaşam alanını terk etmeye mecbur kalmıştır. 2015 yılında en fazla mültecinin bulunduğu ülke sıralaması; Türkiye 2,5 milyon, Pakistan 1,6 milyon, Lübnan 1,1 milyon, İran 979 bin, Etiyopya 736 bin şeklindedir. Orta Amerika’da; El Salvador, Guatemala ve Honduras’taki şiddet olaylarında kaçanları da kapsayan zorunlu göçler 2012 yılında 20,900 iken 2015 yılında 109,800’e yükselmiştir. Zorla yerinden edilen insan nüfusu son 3 yılda 5 katına çıkmıştır. Yemen’de ise 2015 yılı sonu itibarıyla 169,900 kişi komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca ülke nüfusunun yüzde 10’una denk gelen 2,5 milyon Yemenli de ülke içinde yer değiştirmeye mecbur bırakılmıştır. Zorunlu göçte en kötü tablo Suriye’dedir. BM Mülteciler Yüksek Komiseri Antonio Guterres, Suriye mülteci krizini Ruanda’dan sonra son 20 yılın en büyük krizi olarak tanımlamıştır. Dünyada Suriyeli mülteci sayısı 2016 yılında 5 milyon 500 bin kişidir. 6,6 milyon Suriyeli ise ülke sınırları içinde yerinden edilmiştir. Suriye’yi 2 milyon 500 bin kişi ile Afganistan ve 1 milyon 400 bin kişi ile Sudan takip etmektedir. Yani dünyada bir çok nokta benzer sorunlarla mücadele etmektedir. Bu sayının yarısını çocuklar oluştururken, mülteciler en çok kalkınmakta olan ülkelere sığınmaktadır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) verilerine göre, savaş ve şiddet olaylarının yaşandığı kriz bölgelerinden kaçanların sayısı 2016 yılında rekor seviyeye ulaştı. Her dakika 20 kişi mülteci konumuna düşmektedir. Yine BM'nin verilerine göre 2016 yılı içinde kendi ülkesi içinde savaş nedeniyle evini terk etmek zorunda kalanların sayısı 40 milyon 300 bin, ülkesi dışına kaçanların sayısı da 22 milyon 500 bini bulmuştur. Resmi kayıtlara göre günümüzde 3,7 milyon kişi 78 ülkede vatansız olarak yaşamaktadır. Ancak BMMYK'nin tahminlerine göre bu sayı en az 10 milyondur. Herhangi bir devletle vatandaşlık bağı olmayan bu insanlar eğitim, sağlık, çalışma gibi birçok temel haktan mahrum olmaktadır. Herhangi bir yakını olmadan yerinden edilmeye zorlanan çocukların sayısı 2014 yılında 34.300, 2015 yılında sayı 98,400’e çıkmıştır. (*Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Zorla Yerinden Edilmeye İlişkin Küresel Eğilimler Raporu, 2016*)

Uluslararası Hukukta Mülteci ve Sığınmacı kimdir?

Cenevre Sözleşmesi, mülteci durumundaki kişiyi; “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle , yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs” olarak tanımlar

(Birleşmiş Milletler Mülteci Statüsüne İlişkin Sözleşme, 1951)

Sığınmacı, mülteci olarak uluslararası koruma arayan ancak statüleri henüz resmi olarak tanınmamış kişilere denir. Bu terim genellikle, mülteci statüsü almaya yönelik başvuruların hükümet ya da Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından karara bağlanmasını bekleyen kişiler için kullanılır. (Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2010)

Cenevre Sözleşmesinin 33. maddesinde; "Hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir." belirtilmiş ve bu maddede çekince koyma yetkisi taraf devletlere tanınmamıştır.

(Birleşmiş Milletler Mülteci Statüsüne İlişkin Sözleşme, 1951, Eylül 2017'de erişildi) Statüleri resmi olarak tanınmamış da olsa, sığınmacılar menşei ülkelere zorla geri gönderilemezler ve haklarının korunması gerekir. (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>, Eylül 2017'de erişildi.)

Türkiye'de Mültecilerin Hukuki Statüsü

Türkiye 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Protokol'e göre (Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokol'ü) "sadece Avrupa'dan gelenler" şeklinde çekince koyduğu için Türkiye'ye diğer yerlerden gelenler mülteci olarak kabul edilmemektedir. Ancak Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği ve birçok uluslararası kuruluş Türkiye' de kayıt altına alınan sığınmacıları coğrafi çekinceye rağmen mülteci olarak adlandırmaktadır.

Ülkemizdeki sığınmacılar devletin resmi genelgelerinde misafir olarak adlandırılabilmekteydi. Örneğin AFAD'ın (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) 9.9.2013 tarih ve 2013/8 nolu Genelgesinin ismi "Suriyeli Misafirlerin Sağlık ve Diğer Hizmetler Hakkında" dır. Geçicilik anlamında kullanılan misafir teriminin uluslararası hukukta herhangi bir yeri bulunmamaktadır. (*Türkiye Barolar Birliği Sığınmacılar ve Mülteciler Raporu, 2016*) Türkiye'de bu kavramlar 2014 tarihli, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda düzenlenmiş durumdadır. (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>, Eylül 2017'de erişildi)

Yani Türkiye, Avrupa dışından gelenleri mülteci olarak kabul etmiyor. Avrupa dışından gelenlerin üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mülteci statüsünde geçici olarak Türkiye'de kalmasına izin veriliyor Türkiye'de 2,5 milyon Suriyeli "geçici koruma" statüsünde. Geçici koruma, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılara sağlanan korumayı ifade

ediyor. Uluslararası koruma arayan yabancılar Türkiye'ye adım attığında mülteci veya şartlı mülteci statülerini almak için başvuruyor. Bu kişilerin statüsü verilene kadar kendilerine “uluslararası koruma başvuru sahibi” deniyor. (<https://m.bianet.org/bianet/toplum/167434-multeci-gocmen-siginmaci-arasindaki-farklar>, eylül 2017’de erişildi)

Tartışma

Sığınmacı ve mültecilerin haklarının, statülerinin uluslararası anlaşma ve sözleşmelerle belirlenmesi yaşam koşullarının yanı sıra ruh sağlıkları üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Yaşanan travmaların sağaltımı mültecilerin ev sahibi ülkedeki koşullarıyla bağlantılıdır.

Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal boyutları olan mülteci krizine psikoloji literatürü çerçevesinden de bakmak; yetişkinlerin, ergenlerin, çocukların, LGBTİ’lerin ve kadınların neler yaşadığını bilmek önemlidir.

Yetişkin Mültecilerin Ruh Sağlığı

Birçok çalışma yaşanan travmatik deneyimlerin yetişkin mültecilerde travma sonrası stres bozukluğuna, depresyona ve anksiyeteye neden olduğunu göstermiştir.

Fazel ve arkadaşlarının 2007 yılında 7000 mülteci ile yapılan ve klinik görüşme ile değerlendirme yapılmış olan seçkin araştırmalardan yaptıkları bir meta analizde; mülteci çocuklarda %11, erişkinlerde %9 oranında TSSB, %5 oranında majör depresyon, %4 oranında yaygın anksiyete bozukluğu saptamışlardır. TSSB oranları normal popülasyondan 10 kat yüksektir. (Başterzi, 2017)

Yapılan çalışmalarda sayısal farklılıklar görülmekle birlikte kaçış öncesi, süreci ve yerleşme sonrasında ortaya çıkan travmalar ve stresli durumların ruh sağlığına olumsuz etkilerinin ciddi boyutlarda olduğu kabul edilmektedir. Steel ve arkadaşlarının 2016 yılında İsveç’te yaptıkları bir araştırmada mülteciler arasında travmatik bir olayla karşılaşma oranı %89’dur. Mültecilerin % 47’sinde klinik olarak anlamlı travma sonrası stres bozukluğu, %20’sinde ise major depresyon saptanmıştır. (Başterzi, 2017)

Prof. Dr. Vamık Volkan mültecilerle ilgili psikanalitik teorileri kendi deneyim ve klinik gözlemleri eşliğinde incelemiştir. Göçmenler ve Mülteciler adlı kitabı mültecilerin ruh sağlığının incelenmesinde önemli bir kaynaktır.

Göçmen ya da mültecilerin kayıplara karşı tepkileri, insanların önemli bir kişinin ölümü karşısında verdikleri tepkiden çok da farklı değildir. Psikanalitik kuramlar açısından bir mültecinin bilinçli ya da bilinçdışı baskı nedeniyle neler yaşadığı şöyle açıklanmıştır: Kendisini kabul eden ülkenin merhametine layık olabilmek için hızlıca benzeşme ve uyum sağlama ihtiyacı duyar. Ayrıldığı ülkeye duyulan öfke, geçmişe ait pek çok şeyi reddetmeye ve baskılamaya yöneltir. Tehlike içinde kalan geridekiler için suçluluk duyar. Yerinden yurdundan ayrılmış tüm bireylerin psikolojilerinin altında kayıp duygusu yatmaktadır. (Volkan, 2017, s41)

Freud yası sevilen bir yakının veya ülke, özgürlük, bir ideal gibi düşünsel-soyut bazı değerlerin kaybına karşı gelişen bir reaksiyon şeklinde tanımlamıştır. (Freud, 1915) Bu nedenle yakınlarının, arkadaşlarının, akrabalarının, mahallesinin, evinin, işinin, kimliğinin kaybını yaşayan mülteciler yas tutma sürecinin evrelerini nasıl yaşadığına bakılarak incelenebilir. Engel yası; şok ve inkâr, kabul ve yeniden yapılandırma şeklinde üç evreye ayırmıştır. Eğer yas süreci başarıyla tamamlanırsa, yas tutan işine, sosyal rollerine geri döner ve yeni hedeflere yönelir. (Çelik ve Sayıl, 2003)

Yaslı birey yitirilmiş kişilerin ya da şeylerin imgelerini yoğun biçimde içsel olarak gözden geçirir. Bu nedenle yetişkin göçmen ve mültecilerin, geride bırakmış oldukları şeylere dair imgeleri anımsama zorunluluğu vardır. Önemli bir nesnenin yitirilmesine karşılık verme aşaması bir kere başladıktan sonra ayırt edilebilir farklı evrelerden geçtiği için bu geçişlerden her hangi birinde bir sorun varsa göçmen ya da mülteci o belirli aşamalarda takılıp kalabilir. (Volkan, 2017, s 30,41)

Mülteci ve sığınmacıların yas sürecini sağlıklı şekilde tamamlayabilmesinin önünde görülen engellerden biri de yaşanan travmalar ve buna bağlı stres bozukluğudur.

2014 tarihinde Akçakale kampında yapılan çalışmada; anksiyete puan ortalaması 19,48 ve depresyon puan ortalaması 23,07 olarak hesaplanmıştır. Mültecilerin %19'3'ünde şiddetli anksiyete belirtileri ve %8,9'unda şiddetli depresyon belirtileri vardır. Dünyada genel olarak yapılan kapsamlı bir meta-analiz çalışmasında mültecilerde depresyon sıklığı % 44 ve anksiyete sıklığı % 40 olarak bulunmuştur. Örneğin Tayland-Birmanya sınır kampındaki mültecilerde depresyon 41 ve anksiyete sıklığı % 42 olarak saptanmıştır. Norveç'te ikame eden Bosnalı ve Kosovalı-Arnavut mültecileri çalışmasında ise; depresyon ve anksiyete belirtileri olanların oranı % 48,3 olarak bulunmuştur. (Önen, 2014)

Vamık Volkan gönüllü olarak göç etmeyi, kültür şoku, kayıplar ve uyum için mücadele etmek ile bağlantılı olduğu için travmatik bir olay olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. (Volkan, 2017, s 35)

Mültecilerin geldikleri ülkelerde şiddet ve politik baskıya uğraması ruh sağlığı yükünü artırmaktadır. Savaşta mülteciler öncesinden birçok olumsuz ciddi faktörlerle karşılaştığından, iş için yer değiştirenlere göre farklılık arz etmektedir. (Önen, 2014)

Ancak zorunlu sürgün durumları ve hayatı tehdit edenler de dahil olmak üzere diğer travmalar, yas tutmayı ve uyum sağlamayı zorlaştırmaktadır. Kendisine ait parçaları yitirmiş olan göçmenlerin ya da mültecilerin duyduğu suçluluk duygusu, yas tutma süreçlerini zorlaştırır. Bireyin başkalarından ceza beklemesine neden olan “ağır ve eziyet verici” suçluluk duygusu acı, korku, çaresizlik ve vicdan azabı yaşamasına neden olur. Geçmiş ile bugün karışır, patolojik yasa doğru ilerler. Eğer birey geçmiş hayatının yitirilmesini intrapsişik düzeyde kabul edebiliyorsa ve acıyı kabullenme becerisine sahipse yeni bir hayata daha rahat uyum sağlar. Melanie Klein’ın depresif suçluluk olarak adlandırdığı bu durumda birey keder, üzüntü ve vatan özlemi duygusu sergileyebilir. Geçmiş ile bugün arasında ayırım yapabilecek durumdadır. Zorunlu göç halinde ise kişinin kendi psikolojik yapısı çoğunlukla, tercih sonucu göçmen haline gelmiş bireyin sahip olduğundan daha ağır ve daha eziyet verici suçluluk duygusu üretir. Mültecinin suçluluk duygusu, akrabaları ve arkadaşları öldürülmüş ya da tehlike içinde kalmışken kendisi kurtulduğu için pekişir. Ev sahibi toplum içinde ayrımcılıkla karşı karşıya kalırsa, ağır ve eziyet verici kaygılar canlı tutulur ya da yeniden ateşlenebilir. Yeni gelenlerde üzerinde durulması gereken konu suçluluk ve kaygı türlerini ortaya çıkarmaktır.

Yas süreci, yas tutanın bu imgelerin bazılarıyla ve bunların gerçek ve/veya fantezisi kurulmuş işlevleriyle özdeşimiyle sonuçlanır. Normal bir yas süreci yitirilmiş kişinin ya da şeyin zihinsel imgesinin yas tutan tarafından “geleceksiz” kılınmasıyla tamamlanır. Yitirilmiş nesnenin zihinsel imgeleri, bir genç kadının, ölmüş annesini düşününden bir gece önce düşünmesi örneğinde olduğu gibi, sadece bazı özel durumlarda geçici olarak devreye sokulabilir. Bazı yetişkinlerin yas süreçlerindeki komplikasyonları yerleşik patolojik yas adı verilen bir başka sonuca yol açabiliyor. Gelecek yıllar boyunca, hayatlarının sonuna kadar, kendi yas süreçlerinin çeşitli boyutlarıyla meşgul kalmaya mahkûm olup sürekli yas tutanlar haline gelirler. Sürekli yas tutanların bazıları perişan hayatlar yaşarken kimileri de bitmeyen yaslarını daha yaratıcı yollarla ifade ederler.

Yerinden yurdundan ayrılmış insanlarda en sık görülen psikolojik durum, sürekli yas tutan kişilerin çeşitli özelliklerin, sergilemektedir. Bu kişiler bağlantı kurucu nesnelere ya da fenomenlere sahip. Bağlantı kurucu nesne ve fenomen yitirilmiş kişilerin ya da şeylerin içe yansımalarının, bazı yas tutanlar tarafından dışsallaştırılmış versiyonlarıdır. Bir şarkı, bir el hareketi, hava durumu bağlantı kurucu fenomen ; fotoğraf makinesi, takı, saat, mektup gibi somut cansız nesnelere ya da evcil hayvan gibi somut canlı nesnelere bağlantı kurucu nesne olarak işlev görebilirler.

Bir göçmen, mülteci ya da ülkesi içinde yerinden edilmiş kişi, bir bağlantı kurucu nesneyi ya da fenomeni yaratıcı bir biçimde kullandığı zaman, yitirilmiş kişilerle, şeylerle, yerlerle ya da kültürle bağ kurar; onlardan vazgeçmek için çaba gösterir; onları geleceksiz kılar ve yaşamına devam eder. Bazı göçmen ve mülteciler, bağlantı kurucu nesnelere ve fenomenleriyle yaşamak için yeni yollar bulmaya çaba harcayarak enerjileri

kalmayana kadar, patolojik bir meşguliyet içine girerler. Örneğin kendi konuştukları dil bağlantı kurucu fenomen olarak evrilirse, yeni bir dil öğrenmekte zorlanırlar.

Mülteciler ya da ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişiler aynı travmaları paylaştıklarında ve/veya yeni gelenler aynı kampta ya da yerleşim bölgesinde birlikte yaşadıklarında, aynı bağlantı kurucu nesnelere ya da fenomenleri paylaşabilirler. Evlerinin kaybıyla sürekli yas yaşayan Filistinliler, yas süreçlerini dondurmak için anahtarlara psikolojik anlam vermişlerdir. Uluslararası toplantılarda pek çok Filistinli anahtar şeklinde yaka iğnesi takmıştır.

Vatan özlemi, bir bağlantı kurucu nesneye ve fenomene bağlı olan ya da kendisi bir bağlantı kurucu fenomen olarak işlev gören bir duygudur. Bir insan yitirmiş olan şeyin bulunamayacağını bilmesine karşın, onu arama sürecinden haz alır. Vatan özlemi mülteci ya da göçmene yeni bir ülkeye uyum sağlamak için belli bir süre kazandırabilir. Vatan özleminin hiç gelişmediği durumlarda kişi depresif bir hale gelebilir; travmatize olmuş ve zorla sürgün edilmiş olanlarda görülen biçimiyle kendine acıma, hınç, kıskançlık ve umutsuzluk gibi duygularla dolabilir. Hayatta kalmış olmaya dair hissedilen suçluluk, çaresizlik ve aşağılık duyguları içselleştirilir ve geleceğe ilişkin umudu yok edebilir. (Volkan, 2017, s 30-61)

Çocuk ve Ergen Mültecilerin Ruh Sağlığı

Leon ve Rebecca Grinberg'e göre, "Ebeveynler gönüllü olarak ya da istemeden göçmen olabilirler ancak çocuklar her zaman sürgün edilmişlerdir. Ayrılmaya karar verenler onlar değildir ve istedikleri zaman dönmeye karar veremezler..." (Volkan, 2017, s 29)

Dünyadaki tüm mültecilerin %47'si, sığınmacı ve yerlerinden edilmiş kişilerdir ve bunların %50'sini kadın mülteci ve sığınmacılar, %44'ünü ise 18 yaş altı çocuklar oluşturmaktadır. (Gögen, 2011) (alıntılayan Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013)

1.2 milyonu aşkın mülteci çocuğun yaşadığı Türkiye'de 870 bin okul çağındaki mülteci çocukların yüzde 40'tan fazlası (380 bin) okula gitmemektedir

250 bini refakatsiz çocuğun nerede ve nasıl yaşadığı bilinmemektedir.

(www.unicef.org, Eylül 2017'de erişildi)

6 aydan uzun süredir Türkiye'deki kamplarda yaşayan yaşları 9-12 olan 197 ve 13-16 olan 116 Suriyeli mültecilerin karşılaştıkları olayların dökümünün yapıldığı ve gösterdikleri psikolojik tepkileri ölçmek amacıyla yapılan çalışmada yüzde 53'ünün aile yaşantısında büyük bir sarsıntı geçirdiği, yüzde 74'ünün ailesinde çok değer verdiği birini kaybettiği, yüzde 58'nin hayatını tehlikede hissettiği, yüzde 4,35'nin psikolojik destek aldığı aktarılmıştır. (Özer ve Şirin, 2013).

Savaşta etkilenen sığınmacı çocuklarla yapılan klinik müdahaleler sonucunda; yüksek oranda olası TSSB (% 30,4), yaygın bunaltı (%26,8), bedenselleştirme (% 26,8), travmatik yas (%

21,4) ve genel davranış problemleri (% 21,4) aktarılmaktadır. (Betanncourt ve arkadaşları, 2012) (alıntılayan Demirbaş ve Bekaroğlu)

Gaziantep Islahiye kampında yapılan araştırmada çocukların baş, karın, ellerde, kollarda ağrı şeklinde yaşanan psikosomatik sorunları her gün/nerdeyse her gün yaşadıkları; TSSBnin yüzde 35, yüzde 36'sının klinik düzeyde depresyon , yüzde 49'unun yüksek düzeyde depresyon aldıkları aktarılmıştır. Çocukların yüzde 39,4 ile yüzde 48,2'nin yaşadıkları olaylarla ilgili verdikleri tepkiler; Başka şeylerin olayı düşündürmesi, bellekten atmaya çalışma, istemediği zaman aklına gelmesi, anımsatıcılardan kaçınma, olayla ilgili güçlü duygular, olayla ilgili resimlerin göz önüne gelmesi, olayla ilgili konuşmamak, düşünmemek şeklindedir. (Özer ve Şirin, 2013)

Çocukların % 53,6'sında akademik problemler, %44,6'sında ise davranışsal problemlerin yaygın olduğu, ancak suç oluşturan aktivitelerin, alkol ve madde kullanımının, kendine zarar verme davranışlarının az olduğu (toplamda % 5,5'ten az) bulunmuştur. Bu gençlerin yaklaşık yarısının yaşadıkları olaylarla ilgili verdikleri tepkiler; başka şeyleri düşünme, bellekten atmaya çalıştıkları eski anılarının aklına gelmesi, olayla ilgili güçlü duygular yaşama ve travmatik olayı yeniden yaşantılama, olayla ilgili konuşmama ve düşünmekten kaçınma biçimindedir

Bulgular, mülteci çocuk ve ergenlerde ruhsal sağlık müdahaleleri oluşturulurken karmaşık travma profilleri, eşlik eden diğer hastalıklar ve işlevsel problemler olabileceğinin dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. (Betanncourt ve arkadaşları, 2012) (alıntılayan Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013)

Savaşı, şiddeti, katliamları yaşayan/tanık olan mülteci çocuklar bir çok sosyal, psikolojik ve fiziksel sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Yakınlarının ölümüne şahit olması akrabalarından, mahallesinden, okulundan, arkadaşlarından ayrılması, şiddete maruz kalması, kötü yaşam koşulları, dil ve kültürel uyum problemleri, okulda arkadaşları tarafından dışlanması, yeterli beslenme ve sağlık hizmetlerinin yokluğu gibi göç öncesinde başlayan riskli yaşam koşulları, göç sırasında ve sonrasında da devam etmektedir.

Küçük çocuklar başka bir kişiye ilişkin sağlam kurulmuş bir zihinsel temsile sahip değiller. Preödipal evredeki çocuklar bir şeyin eksikliğini hissederler ama bu his, aç olma hissinden farklı değildir. Çocuğun yitirilen kişi ya da şeyle deneyimi ne kadar fazlaysa ve çocuk yitirilmiş kişinin zihinsel temsilini sürdürme becerisine ne kadar sahipse, çocuğun tuttuğu yas da bir yetişkininkine o kadar yakındır.

Kişilere, evcil hayvanlara ve yitirilmiş şeylere dair sabit nesne sürekliliği olmayan göçmen ya da mülteci çocuklar, geride bıraktıklarının hayali zihinsel imgelerine sahiplerdir. Bu nedenle çocuklara tipik göçmen ya da mültecilerin incelendiği yöntemlerle yaklaşamaz.

Ebeveynler, yerinden, yurdundan ayrılmayla ilgili travmatize olmuş kendilik ve nesne imgelerini bilinçdışı olarak çocuklarının gelişmekte olan kendilik imgelerine depolayabilirler ve onlara bu imgelerle uğraşmaları için farklı görevler verebilirler. Vamık Volkan Depolamanın özdeşimden farkını şöyle açıklıyor:

Özdeşimde çocuk, bir yetişkinin imgelerini içine alır, özümser ve kişinin ego ve süperego işlevlerini sahiplenmede birincil aktif paydaş olur. Depolamada ise çocuğun gelişmekte olan kendilik temsilinin içine belirli imgeleri eken birincil aktif kişi, yetişkindir. Çocukların ya da bebeklerin kendi fantezileriyle karışan bu tür nesiller arası aktarım onların hayatlarının farklı yönler almasına neden olacaktır. Bebeklerin savaşlarda, savaş benzeri durumlarda ve zorunlu göçler sırasındaki kendi deneyimlerine ilişkin anıları, yetişkin olduklarında onlar için erişilebilir değildir. Ebeveynlerin bu travmatik koşullar sırasında bebeği algılama ve ona davranma biçimleri; kendi korkularını, kaygılarını ve diğer duygularını ona aktarma yöntemleri ve bebeğin gelişmekte olan kendilik temsillerinin “içine yerleştirdikleri” imgeleri bebeğin bir yaşayan heykel olarak evrilmesine neden olabilir. (Volkan, 2017, s 65-80)

Çifte Yas Sürecinde Olan Ergen Mülteciler

Ergenlik literatürde yas süreci olarak tanımlanmakta, bir yetişkinin “normal” yas sürecine denk tutulmaktadır. Bu noktada mülteci ergenlerin çifte ya sürecinde olduğu söylenebilir.

Zorunlu göç, kayıpları ve kazançları beraberinde getirdiğinden yerinden, yurdundan ayrılarak tanıdık bir yerden yabancı bir yere gidiş, ergenlerin içsel ve dışsal karmaşalarını birleştirmelerine yol açar. Bu ergenler çifte yas ile karşı karşıya kalırlar. (Volkan, 2017, s. 90)

Mahler dört ila beşinci ayda başlayıp otuz ila otuz altıncı ayda sona eren ve ilk bireyselliği kazanma çabasını anlatan döneme birincil ayrılma ve bireyleşme krizi adını vermiştir. Çocuğun gelişimsel açıdan bağımsız işlev görmeye hazır olduğu ve bundan haz aldığı bir ortamda süreç sağlıklı tamamlanır. (Mahler, Pine ve Bergman, 1975, s. 25)

Blos, bu birincil ayrılma ve bireyleşme sürecine benzer bir sürecin ergenlikte de yaşandığını öne sürmüştür. Blos, ergenlikte kimlik kazanma sürecine “ikinci bireyleşme süreci” adını vermiştir ve Blos’a göre kimlik oluşum süreci, temelde “ayrılma” (separation) yapılanmalarıdır. Birey, kendi ve başkaları arasında sağlam bir denge kurarak ebeveynlerinden aldığı süperegonun katılığından ve gücünden kurtulup, benlik saygısı ve genel ruh durumu arasında denge oluşturduğunda, ikinci bireyleşme sürecini başarı ile tamamlamış olur. (Atak, 2011) Yani bireyin kimliği bütünlük kazanmış olur.

Ergen sığınmacıların kötü koşullar ve tehlikeli koşullar, katliamlara tanıklıklar ya da bizzat şiddete ve tecavüze uğramak gibi durumlar nedeniyle ruh sağlıkları olumsuz yönde etkilenmekte, kimlik edinmeyle ilgili güçlükler yaşamaktadırlar

Kuzey Kore sığınmacı gençleri ile yapılan bir çalışmada, fiziksel gelişim gerilikleri, sosyalleşme güçlüğü ve sosyal aktivite azlığı, düşük akademik başarı, sosyal içe çekilme, somatik şikayetler, depresyon/bunaltı, düşünce ve dikkat problemleri belirlemişlerdir. (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013)

LGBTİ Mülteciler Neler Yaşıyor ?

Bm tarafından Türkiye'deki LGBTİ sığınmacılar ve mülteciler hassas grup olarak değerlendirilmektedir. Cinsel yönelimler ve cinsiyet kimlikleri nedeniyle işkenceye, kötü muameleye uğramakta iki kez ayrımcılığa uğramaktadır. (<http://kaosgl.org/sayfa.php?id=13859>, Eylül 2017'de erişildi)

İranlı LGBT mültecilerle 2016 yılında yapılan mülakatlar ayrımcılığın ne kadar köklü ve derin olduğunu ortaya koymuştur. İranlı LGBT mültecilerin ortaklaşan sorunları olsa da özellikle haklara erişim ve resmi kurumlarla iletişim konusunda uydu kentlerde farklı uygulamaların olması nedeniyle sorunların da farklılaştığı tespit edilmiştir. LGBT mültecilerin tamamı uydu kentlerde diğer İranlı mülteciler ya da yerel halk tarafından sözel şiddet ve tacize maruz kaldıklarını, yarısından fazlası ise fiziksel şiddete maruz kaldıklarını belirtiyor. Özellikle trans kadınlar görünürlük nedeniyle her sokağa çıktıklarında bakışlarla ya da sözel olarak taciz edildiklerini ifade etmiştir. LGBT mülteciler, Türkiyeli LGBT'lere oranla çok daha fazla homofobik ve transfobik şiddetin hedefi konumundadır. (*Kaos Gl Raporu, 2016*)

Kadın Mülteciler Neler Yaşıyor?

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık normal şartlarda dahi kadınları baskı altına alıp, farklı şiddet türlerini yaşamalarına sebep olurken; savaş ortamında kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüz katlanarak artmaktadır. Araştırmalar göçün kadınlara erkeklerden daha fazla yük getirdiğini göstermektedir. Ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen bilhassa zorunlu göç sürecinin kadınlar üzerinde özgül etkileri bulunmaktadır. Savaş gibi nedenlerle göç eden kadınlar taciz, tecavüz gibi cinsel travmalara daha açık olduğu bilinmektedir.

BM verilerine göre Bosna savaşı sırasında en az yirmi bin, 1994 Ruanda soykırımında ise beş yüz bin kadının tecavüze uğradığı tahmin edilmektedir (http://www.multeci.net/tr/h/Kad%C4%B1n_m%C3%BClteciler_ve_ya%C5%9Fad%C4%B1klar%C4%B1_sorunlar, Eylül 2017'de erişildi)

Mülteci olarak yaşamlarının her aşamasında koruma sorunları yaşayan kadınlar kaçışları öncesi ve esnasında fiziksel ve cinsel saldırı ve istismara;

- Sığınma ülkesinde fiziksel ve cinsel saldırı ve istismara;
- Eslerinin istismarı ve terk etmesine;
- Silahlı çatışmaya ve zorla askere alınmaya;

- Cinsel sömürüye zorlanmaya;
- Kisi olarak tanınmamaya ve belge eksikliğine;
- Geri dönüşlerinden sonra fiziksel ve cinsel saldırı ve istismara maruz kalabilirler..<http://www.unhcr.org/tr/tum-multecilerin-yasadigi-koruma-sorunlari-kadinlar-tarafindan-da-paylasilir>, Eylül 2017’de erişildi)

Gitme, kalma ve savaş kararını çoğunlukla erkeklerin karar verdiği savaş ve göç zamanlarında kadınlarla ve erkekler arasındaki eşitsizlikler ve buna bağlı ruhsal sorunlar artmaktadır.

Yeni kültürün değer yargılarını benimsemesinden endişe duyarak separasyona meyilli olmaktadır. Ev sahibi toplumdan ayrı, varoşlarda yaşamını sürdüren göçmenlere bakıldığı zaman kadın-ların çok daha az ücretli, güvenceli işlerde çalıştığı, eğitim almadığı, ülkenin dilini öğrenemediği, yaşamını kendi başına sürdürmesinin engellendiği ve topluluk kurallarına çok daha fazla riayet etmesinin beklendiği ve aksi takdirde cezalandırıldığı görülebilir. (Ekblad 2009, Landrine ve Russo 2010) Porter ve Haslam (2001) (Başterzi, 2017)

Yerleştikleri ülkede dilini, hukuk sistemini, güvenlik mekanizmalarını bilmedikleri, sığınabilecekleri yakınları olmadığı için uğradıkları şiddet artmaktadır. Reef ve Pease (2007) Avustralya’ya yerleşen Iraklı, Sudanlı, Etiyopyalı, Bosnalı, Sırp ve Hırvat mülteci kadın ve erkeklerle odak görüşmeleri yöntemiyle yapılan bir çalışmada göçle birlikte kadına yönelik şiddetin, özellikle erkek şiddetinin arttığını göstermişlerdir. (Başterzi, 2017)

Sığınmacı ve göçmenlerle ilgili yayınlarda sık sözü edilen kavramlardan biri akültürasyondur. Yeni bir kültüre ayak uydurmayı zorlaştıran risk etmenleri ve koruyucu etkenler değişik yönleriyle tartışılmaktadır. İsveç’e aileleriyle birlikte sığınan İranlı çocuklar üzerine yerleştikten 12 ay sonra değerlendirme yapılmış, 2,5 yıl sonra tekrar incelenmişlerdir. İsveçli çocuklar tarafından dışlandıkları için İranlı çocuklarda akültüratif stresin 2,5 yıl sonra da devam ettiği görülmüştür. İsveçli çocukların birbiriyle itişip kakışma ve birbirini dışlama oranı %8.5 iken; İsveçli çocukların İranlı çocukları itip kakması ve dışlaması %41’e ulaşmaktadır. (Ekşi, 2002, s. 81)

Akültürasyonun göçmenler arasında ev sahibi topluma büyük oranda adapte olması, tamamen ev sahibi kültürü benimsemesi, ev sahibi kültürle temasının çok az olması ya da kendi kültürünü yitirmekle birlikte ev sahibi kültürü de benimsememesi gibi farklı tipleri tanımlanmaktadır. (berry,2007) (alıntılayan Başterzi, 2017)

Yayınlarda zorunlu ya da gönüllü göç edenlerin ruh sağlığı ile akültürasyon arasındaki ilişki farklılaşmaktadır. Hollanda’da Faslı göçmenler en yüksek şizofreni oranına sahipken, Türk

göçmenler depresyonda hem Hollandalıları hem de diğer tüm göçmen gruplarını geride bırakmaktadır. Öte yandan, onlara göre daha yeni gelen Ganalı göçmenler ve ülkenin ilk göçmenleri sayılan Surinamlılar Hollandalılardan daha kötü bir ruh sağlığı tablosu çizmemektedirler. (Acartürk, 2016)

Sonuç ve Öneriler

Sosyolojik ve psikolojik araştırmalar zorunlu göçün ruh sağlığını etkilediğini ortaya koymuştur. Yerleştikleri ülkede statülerinin, haklarının, güvenliklerinin, fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması travmatik deneyimlerin çok daha sağlıklı atlatılmasını sağlayacaktır. Ancak mültecilerin sadece fiziksel ve ekonomik ihtiyaçları değil psikolojik ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik psikososyal çalışmaları yürütmek de önemlidir. 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde geçen “Herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılma ve ülkesine yeniden dönme hakkına sahiptir” maddesi gereğince göç etme hakkının en temel insan hakkı olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda ev sahibi toplumun yeni gelenlerle ilgili olası ön yargılardan sıyrılabilmelerine dönük çalışmaların planlanması gerekmektedir.

Ruh sağlığı derneklerinin konuyla ilgili çalışma yapan sivil toplum kuruluşlarıyla ortak hareket ederek psikososyal çalışmaların yaygınlaşmasının sağlanması.

Mültecilerin güncel sorun alanlarının belirlenmesi için bilimsel çalışmaların yapılarak analiz ve raporların hazırlanması.

Psikoterapi hizmetinin verilebilmesi için merkezlerin kurulması.

Mülteci sorununu psikanalitik kuramlar ışığında analiz eden mevcut yayınların çevirilerinin yapılması.

Göçün özgül etkilerinden dolayı çocuk, kadın ve LGBTİ mültecilerle ilgili koruyucu ve risk faktörlerini analiz eden çalışmaların yapılması.

Kaynakça

- 1) Acartürk, C. (2016, Mart). Göçün ruh sağlığına etkisi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 25, 137-150.
- 2) Akbaş, C. (Ed.). 2010. 5n ve 1 mülteci basın mensupları için el kitabı. Mültecilerle Dayanışma Derneği. İzmir. Erişim Tarihi: 1 Eylül 2017 <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/10/5N-1Multeci.pdf>
- 3) Atak, H. 2011. Kimlik gelişimi ve kimlik biçimlenmesi: kuramsal bir değerlendirme. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3/1, 163-213.
- 4) Başterzi, A. D. 2017. Mülteci, sığınmacı ve göçmen kadınların ruh sağlığı. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 9/4, 379-387.
- 5) Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Zorla Yerinden Edilmeye İlişkin Küresel Eğilimler Raporu, 2016.
- 6) Birleşmiş Milletler mülteci statüsüne ilişkin sözleşme, 1951.
- 7) Çelik, S. ve Sayıl, I. 2003. Patolojik yas kavramına yeni bir yaklaşım: travmatik yas. Kriz Dergisi, 11/2, 29-34.
- 8) Demirbaş, H. ve Bekaroğlu, E. 2013. Evden uzakta olmak: sığınmacıların/ mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. Kriz Dergisi, 21, 11-24.
- 9) Ekşi, A. 2002. Mülteci ve göçmenlerde psikopatoloji. Türk Psikiyatri Dergisi, 13/3, 215-221.
- 10) Freud, S. 2014. Yas ve melankoli. İstanbul: Telos Yayınları.
- 11) Kadın mülteciler ve yaşadıkları sorunlar. (2007, 11 Ekim). Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2017
http://www.multeci.net/tr/h/Kad%C4%B1n_m%C3%BClteciler_ve_ya%C5%9Fad%C4%B1klar%C4%B1_sorunlar
- 12) Kara, H. ve Çalık, D. (2016, Temmuz). “Tekin olmayı” beklerken: LGBTİ mültecilerin ara durağı Türkiye. Kaos GL. Ankara.
- 13) Mahler, S. M., Pine F. ve Bergman A. 2012. İnsan yavrusunun psikolojik doğumu. İstanbul: Metis
- 14) Mülteci ve sığınmacı LGBT'lere çifte baskı. (2013, 28 Mart). Kaos GL. Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2017 <http://kaosgl.org/sayfa.php?id=13859>
- 15) Önen, C., Güneş, G., Türeme, A., Ağaç, P. (2014, Eylül). Bir mülteci kampında yaşayan Suriyelilerde depresyon ve anksiyete durumu. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/6, 223-230.

- 16) Özer, Doç. Dr. S. ve Şirin, Doç. Dr. S.R. 2013. Suriyeli mülteci çocuklar saha araştırması. Bahçeşehir Üniversitesi. Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2017 http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/files/BAUSuriye_23_11_2012.pdf
- 17) Tüm mültecilerin yaşadığı koruma sorunları kadınlar tarafından da paylaşılır. Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2017 <http://www.unhcr.org/tr/tum-multecilerin-yasadigi-koruma-sorunlari-kadinlar-tarafindan-da-paylasilir>
- 18) Türkiye Barolar Birliği Sığınmacılar ve Mülteciler Raporu, 2016.
- 19) Vardar, N. (2015, 8 Eylül). Mülteci, göçmen, sığınmacı arasındaki farklar? Erişim Tarihi: 1 Eylül 2017 <https://m.bianet.org/bianet/toplum/167434-multeci-gocmen-siginmaci-arasindaki-farklar>
- 20) Volkan, V. 2017. Göçmenler ve mülteciler. Ankara: Pusula Yayınları.
- 21) www.unicefturk.org
- 22) Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu. (2013, Nisan 11). Resmi Gazete, 28615. Erişim Tarihi: 2 Eylül 2017 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>